

Π Ε Ρ Ι

ΛΥΚΟΥΡΓΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

ΑΥΤΟΥ

ΓΡΟ

Α Ι. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

(Συνέχεια καὶ τέλος)

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι διὰ τῆς συστάσεως τῆς Γερωνίας ἐμετριάσθη κατὰ πολὺ τῆς μοναρχίας ἡ δύναμις· ἀλλ' ὅμως συνετοὶ βασιλεῖς, ὡς ὁ Θεοπόμπος, παρατηρήσαντες ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ κλονισμός τις εἰς τὸ πολίτευμα ἕνεκα τῆς δυνάμεως τῆς μοναρχίας, ἥτις διστέλει ἀκμήν ἰσχυρά, ἐσύστησαν τὴν ἀρχὴν τῶν Ἑ φ ό ρ ω ν, ἥτις κατὰ πολὺ ἡλάττωσε τὴν δυνάμιν τῶν βασιλέων. Διὸ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Θεοπόμπου ὠνείδιζεν αὐτὸν, διότι συγκατέβη νὰ ἐλαττωθῇ οὕτω τῆς βασιλείας ἡ δύναμις, λέγουσα ὅτι θέλει παραδώσει εἰς τὰ τέκνα μικροτέραν τὴν βασιλείαν ἢ ὅτε τὴν παρέλαβεν· αὐτὸς δὲ ἔδωκε τὴν συνετωτάτην ἀπάντησιν, ὅτι τόσον μεγαλειτέρα θέλει εἶναι αὕτη ὅσον πλείοτερον θέλει διαρκέσει, αμείζω μὲν οὖν ὅσω χρονιωτέραν. (1) Οἱ ἔφοροι δὲ οὗτοι ἔκρινον κατ' ἀρχὰς ἐν ἀπουσίᾳ τῶν βασιλέων, ἀλλὰ βαθυμηδόν, παρατηροῦντες τὴν ἀκριβῆ τῶν νόμων ἐκπλήρωσιν, ἐπρόσθετον νέαν δυνάμιν εἰς τὴν δυνάμιν τῶν, τιμωροῦντες τὴν ἀμέλειαν ἢ τὴν κατὰχρησιν τῶν Γερόντων, τοῦ Δήμου καὶ αὐτῶν τῶν Βασιλέων· ὥστε ὑποτασσόμενοι καὶ τηροῦντες πρῶτοι τοὺς νόμους, καθίσταντο παντοδύναμοι μετ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν (2) Καθ' ἕκαστον δὲ μῆνα οἱ Βασιλεῖς καὶ οἱ γέροντες ὤμνουν ὅτι θέλουσι κυβερνήσει κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου· οἱ δὲ ἔφοροι ὅτι θέ-

λουσι διαφυλάξει ἀκριβῆ καὶ ἀκέραια τὰ καθεστῶτα τῆς πολιτείας.

Δεύτερον νομοθετικὸν τοῦ Λυκούργου ἔργον ὑπῆρξεν ἡ διανομὴ τῆς γῆς. Διότι ἡ περιουσία εἶχε συγκεντρωθῇ εἰς χεῖρας ὀλίγων, ἡ δὲ μεγαλητέρα μερὶς τῶν πολιτῶν ἦτο ἀκτῆμων καὶ ἀπορος. Βλέπων δὲ ὁ Λυκούργος ὅτι ἕνεκα τῆς ἀνισότητος ταύτης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐδραιωθῇ ἡ ἡσυχία, διότι οἱ μὲν πλούσιοι ἐγένοντο ὑπερῆφανοι καὶ ὕβρισται, οἱ δὲ ἔνδεεῖς καὶ ἀκτῆμονες οὐδεμίαν ἡδύνατο νὰ ἔχουσιν ἀγάπην καὶ ἀρσώσιν πρὸς τὴν πατρίδα, μεθ' ἧς οὐδὲν συμφέρον τοὺς συνέδεε, κατέπεισε τοὺς γαιοκτῆμονας νὰ συγκατατεθῶσιν, ὥστε ἅπασαι αἱ γαῖαι νὰ διαμοιρασθῶσιν ἐξ ἴσου μεταξὺ ὅλων τῶν πολιτῶν. Αἰτήρεσε λοιπὸν τὴν χώραν εἰς ἴσα μερίδια μεταξὺ τῶν πολιτῶν, τὴν μὲν Λακωνικὴν εἰς τριάκοντα, τὴν δὲ Σπάρτην εἰς ἐννέα χιλιάδας ἀγροὺς, καὶ κατήργησε τὰ χρέη, ἵνα οὕτω ἐκλείψῃ πᾶσα ἀνισότης μεταξὺ δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου, πτωχοῦ καὶ πλουσίου. Καὶ οὕτω ἐκάστη οἰκογένεια, ἔχουσα τὸν ἀγρόν της, ἐπορίζετο ἀφθόνως τὰ πρὸς ὀλιγαρκῆ ζῶν ἀναγκαῖα. Λέγεται δὲ ὅτι, ὅτε μετὰ καιρὸν ἐπανῆλθεν ὁ Λυκούργος ἀπὸ τινος ἀποδημίας, καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἀγροὶ ἦσαν θερισμένοι, καὶ εἶδε τοὺς σωροὺς τῶν δεματίων κατὰ πάντα ὁμοίους, μεγάλως ἠυχαριστήθη καὶ εἶπεν εἰς τοὺς παρόντας ὅτι ἡ Λακωνικὴ ὁμοιάζει ὥς νὰ ἀνήκῃ ὅλη εἰς ἀδελφοὺς, οἵτινες πρὸ ὀλίγου τὴν ἐμοίρανσαν· ὥς ἡ Λακωνικὴ φαίνεται πᾶσα πολλῶν ἀδελφῶν εἶναι νεωστὶ νενεμημένων. » (3)

Ἐπιχειρήσας δὲ νὰ εἰσάξῃ τὴν ἰσότητα καὶ μεταξὺ τῶν ἐπίπλων, ὅπως ἐντελῶς ἐκλείψῃ τὸ ἄνισον καὶ ἀνώμαλον, ἀπῆντησε προσκόμματα, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ἐξεύρῃ πλάγιόν τι μέσον πρὸς ἐξάλειψιν καὶ τοῦ κακοῦ τούτου. Καὶ πρῶτον μὲν κατήργησε τὴν

(1) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Λυκούργου.

(2) Ξενοφ. Λακων. Πολιτ. κίθ. 13 καὶ ἐφεξῆς

(3) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Λυκούργου.

χρήτην τῶν χρητῶν καὶ ἀγχιῶν νομί-
ματων καὶ ἐπέτρεψε τὴν χρῆσιν νό-
μου τοῦ σιδηροῦ, εἰς δ' ἔδωκε πολὺ θά-
ρος· καὶ ὀλίγη ἀξίαν, ἵνα διὰ τὸ δῶ-
χρηστον καὶ δασυεπακόριστον αὐτοῦ,
παύτῃ πᾶσα ἐπιθυμία πρὸς ἀπόκτη-
σίν τοῦ καὶ καταστῇ ἀνωφελες· εἰς τὰς
τέχνας καὶ τὴν ἐμπορικὴν συναλλαγὴν.
Ἐκ τούτου ἐξέλιπε πᾶν εἶδος ἀδική-
ματος, ἡ κλοπή, ἡ ἀρπαγή, ἡ δωρο-
δοκία καὶ τὸς πᾶς ἄλλα ἐγγλήματα καὶ
κτικὰ, ὅσα ἐπιστρέφει μεθ' ἑαυτῆς· ἡ ἐπι-
θυμία τοῦ πλούτου. Δεύτερον δὲ κα-
τήργησε πᾶσα τὰς ἀχρηστίας καὶ πε-
ριτῆς· τέχνας, ἀν καὶ διὰ τῆς ἐξ-
λείψεως τοῦ νομίσματος, ὅλαι αὗται ἀπ' ἑ-
αυτῶν κατηργήθησαν. Τοιουτοτρόπως
ἐξέλειψε πᾶσα συναλλαγὴ μεταξὺ
Σπάρτης καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν
χωρῶν, διότι οἱ ἑσπεροὶ καὶ τεχνίται
δὲν ἀντήλαττον τὰ προϊόντα τῆς βιο-
μηχανίας τῶν, λαμβάνοντες παρὰ τῶν
Σπαρτιατῶν περιττὸν καὶ ἀχρηστὸν νό-
μισμα. Οὔτε δὲ σοφιστῆς, οὔτε μάν-
τις ἀγύρτης, οὔτε τροφεὺς ἐκτιρῶν ἤρ-
χετο εἰς τὴν Σπάρτην, διότι δὲν ὑπῆρ-
γε τὸ μέτρον τῆς κερδοσκοπίας. Τὰ
ξένα πλοῦτα δὲν ἐπληθύνοντο· λα-
κωνικῶς· λιμένας, ἡ ἡδυπαθεία δὲν εὖ-
ρισκεν ἄσυλον εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ
κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Πλάτωνος, σμε-
γίστων ἡδονῶν καὶ παιδιῶν ἐπέταξαν
ἀπέχεσθαι καὶ μὴ γοῖσθαι. (1)

Τρίτον νομοθέτημα ἦτο ἡ εἰσχύωγος
τῶν καλουμένων Συσσιτίων ἢ φιδιτί-
ων. Κατὰ τοῦτο ἕκαστος πολίτης ὤφει-
λε κατὰ μῆνα νὰ καταθέτῃ προσδιορι-
σμένην ποσότητα τροφῶν ἐκ τῶν προῖ-
όντων τοῦ ἀγροῦ του. Πεντήκοντα δὲ συ-
νεσιτάτορες ἐκάθηντο εἰς ἑκάστην τρά-
πεζαν καὶ κανεὶς δὲν ἡδύνατο νὰ λείψῃ.
Τὰ φαγητὰ ἦσαν προσδιορισμένα, λι-
τὰ, ἀπλὰ καὶ ὕμειν' ὁ πολυθρόαλλος
δὲ Σπαρτιατὸς ζωὸς, τὸ ἀριστοτέ-
λεμα τοῦτο τῆς Σπαρτιατικῆς μα-
γειρικῆς ἦτο ἀηδέστερος καὶ αὐτοῦ τοῦ

κωνείου. Σοβαρὰ βραχυλογία, σεμνὸς
ἀστείτυμος καὶ γενικὴ ἰλαρότης προή-
δρευον εἰς τὰ κοινὰ ταῦτα συμπόσια,
ὥστε καθίσταντο ἀληθὴ σχολεῖα ἐγ-
κρητῆας, σεμνότητος καὶ λακωνικῆς βρα-
χυλογίας. Ἐνταῦθα ἐσυνεθίζε νὰ βλέπῃ
ὁ εἰς τὸν ἄλλον καὶ ν' ἀγκυπᾷ ὁ Σπαρ-
τιάτης τὸν συμπολίτην αὐτοῦ καὶ τὴν
Σπάρτην.

Τὸ νομοθέτημα ὅμως τοῦτο, ἀφαι-
ροῦν ὀλοτελῶς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἐπι-
θυμίαν τοῦ πλούτου καὶ ἀναγκάζον
τοὺς πλουσίους νὰ συντροφώσῃ μετὰ
τῶν πτωχῶν καὶ ἀπόρων προσδιορι-
σμένα φαγητὰ, στεροῦμενοι τὴν πολυ-
τέλειαν τῆς τροφῆς, μεγίστας κα-
τὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἀπέντητος δυσ-
χερείας. Διότι τοσαύτην ἐπιμονὴν καὶ
ἀπειθειαν ἀντέταξαν οἱ πλούσιοι, ὥστε
καὶ ἐπατέθησαν κατ' αὐτοῦ τοῦ Λυκούρ-
γου καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ φύγῃ δρο-
μίως πρὸς τὴν ἀγορὰν καὶ νὰ ζητή-
σῃ ἄσυλον εἰς τι ἱερὸν, ὑπεκρύβων οὖ-
τω τὴν καταδιώξιν. Πλὴν νέος τις, Ἄλ-
κωνδρος ὀνομαζόμενος, ἀκολουθῶν αὐτὸν
ἐπιμόνως, τὸν ἐκτύπησε κατὰ πρόσω-
πον, ἐνῶ οὗτος ἐστράφη νὰ ἴδῃ, καὶ τοῦ
ἐξώρυξεν διὰ τῆς βραχυτηρίας τὸν ὀφθαλ-
μόν. Ὁ Λυκούργος ὅμως, καὶ μετὰ τὸ
πάθημα τοῦτο, δὲν ἀδεδιλίσεν, ἀλ-
λ', στραφείς πρὸς τοὺς συμπολίτας του
καὶ δείξας αὐτοῖς τὸ κατημαχμένον
πρόσωπον καὶ τὸν ἐξορυσθέντα ὀφθαλ-
μόν του, ἐπὶ τοσούτον συνεκίνησεν αὐ-
τοὺς ὥστε συνέλθον τὸν Ἀλκωνδρον καὶ
τὸν παρεδωκαν εἰς αὐτόν, ὅστις εὐγενέ-
στατα τὸν ἐξεδικήθη. Τὸν ἰδέχθη δη-
λαδὴ εἰς τὸν οἶκόν του καὶ ἀποβαλὼν
τοῦ, ἐκυτοῦ ὑπῆρέτας τῷ ἀνέθηκε τὴν
ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου του· ὁ τρόπος δὲ
οὗτος τῆς ἐλδικήσεως θαυμασιὸν ἐπέ-
φερον ἀποτελέσμα· διότι ὁ Ἀλκωνδρος
γνωρίσας ἐκ πείρας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀν-
δρὸς οὐ μόνον πρὸς τοὺς ἄλλους Σπαρ-
τιάτας διεκέρυττε ταύτην, ἀλλὰ καὶ
ἴδιος ἀπὸ αὐθιχῶν καὶ ὀρμητικῶν ἐ-
γένετο σωφρονέστατος καὶ πρᾶ-
όςτατος.

(1) Πλάτων. περὶ Νόμων, β. βλ. I.

Πρὸς τελείαν δὲ τῆς πολυτελείας καὶ τάρχησιν ἐνομοθετήσαν ὥστε ἡ οἰκονομία τῶν οἰκίων νὰ γίνηται ἀπὸ πρῶτος μόνον καὶ πελέκως χωρὶς νὰ γίνηται χρῆσις οὐδενὸς ἄλλου ἐργαλείου. Ἐπράξε δὲ τοῦτο σκοπόμενος ὅτι εἰς οἰκίαν οὕτω κατεσκευασμένην δὲν χωρεῖ τρυφή καὶ πολυτέλεια· ὁ δὲ κατοικῶν ἐν τοιαύτῃ οἰκίᾳ δὲν θὰ εἴναι τόσον μωρὸς καὶ ἀπειρόκαλος ὥστε πενηχρὸν καὶ ἀπλὴν οἰκίαν νὰ κομῇ διὰ πολυτελῶν ἐπιπλῶν κλπ. ἀλλὰ πρέπει νὰ ᾧτι καὶ ταῦτα ἀνάλογα πρὸς τὴν οἰκίαν.

Ἀπηγόρευσεν ἐπίσης ὁ Λυκούργος δι' ἐτέρου νομοθετήματος τὸ συνεχῶς κατὰ τῶν αὐτῶν πολεμίων ἐκτρατεῦν, ἵνα μὴ καὶ οὗτοι ἐκγυμνάζωνται εἰς τὰ πολεμικά, ἀνγκυαζόμενοι συνεχῶς νὰ ὑπερασπίζωνται ἑαυτούς. Διηγοράτη δὲ ἀπόδειξις τῆς καὶ κατὰ τοῦτο φρονήσεως τοῦ Λυκούργου ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀγιστίλῳ, διὰ τῶν εἰς τὴν Βοιωτίαν συνεχῶν ἐισβολῶν τοῦ ὁποῖου, ἠνγκυαθήσαν οἱ Βοιωτοὶ νὰ κατασταθῶσιν ἀντίπαλοι τῶν Λακεδαιμονίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀντακίδης ἰδὼν τὸν Ἀγιστίλῳ πληγωθέντα, τῷ εἶπε « Καλὰ τὰ διδασκάλια παρὰ Θεοῦ· ἀπολαμβάνεις, μὴ βουλομένους αὐτοῦς, μὴδ' εἰδότες μάχεσθαι διδάξαι » (5).

Ὁ Λυκούργος, θεωρῶν ὡς σπουδαιότατον μέρος τῆς πολιτείας τὴν δημοσίαν ἀγωγὴν, ἔθεσεν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ νόμου ὅλα τὰ ἀνγκόμενα εἰς αὐτὴν, ἀρχίζων ἀπὸ τοῦ γάμου καὶ τὰς γεννήσεις. Καὶ πρῶτον μὲν ὑπέβαλε τὰς γυναικας εἰς διαρρόους σωματικὰς ἀσκήσεις, ἵνα καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν γεννήσεων πόνους γεννηκίστερον ὑποφέρωσι καὶ ἱσχυρότερα γεννώσι τέκνα. Τοῦτο δὲ διότι ἐθεώρει τοὺς παῖδας ὡς ἀνηκόντας μᾶλλον εἰς τὴν πόλιν ἢ εἰς τοὺς ἰδίους γονεῖς· ὅθεν ὁ ἄγρυπνος τοῦ νόμου ὁφθαλμὸς ἔπρεπε νὰ ᾔηε προσηλωμένους

εἰς ἕκαστον πολίτην ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεώς του μέχρι τοῦ θανάτου του, ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ βίου θαλασσίας μέχρις ἐσχάτης πνοῆς. Αἱ παρθέναι λοιπὸν κατὰ τὰς πᾶν ἡμέρας καὶ ἡδὸν καὶ ἐχόρευον καὶ ἐπάλχιον γυμναί ἐπὶ παρούσῃ τῶν νέων· ἡ δὲ ἀπογύμνωσις τῶν αὔτη καὶ ἡ θία τοῦ φυσικοῦ κάλλους τῶν δὲν ἐθεωρεῖτο αἰσχρὰ, ὡς ἀπομακρύνουσα τὴν κακοίθειαν καὶ ἐρεθίζουσα τὸν πόθον. (6).

Ἰσως ἡ αὐστηρὰ ἠθικὴ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς διακμαρτύρεται κατὰ τοῦ τοιοῦτον ἔθιμον, ἀλλ' ἅμα λιθωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν σκοπὸν, δι' ὃν τοῦτο ἐπατρεύετο ὡς καὶ τὴν ἐποχὴν, καὶ ὅτι ἂν καὶ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐπεκράτησεν ἐν Σπάρτῃ τὸ ἔθιμον τοῦτο οὐδὲ μία ὁμῶς παρθενόθυρία ἔλαβε χώραν, ὁ δὲ Πλάτων ἄνευ δισταγμοῦ συγχωρεῖ τὰ πράγματα, εἰς τὴν νομοθεσίαν του, (7) θέλομεν παρὰδεῖσθαι ὅτι ἦτο ἄριστον μέτρον καὶ λυσιτελέστατον πρὸς γέννησιν καὶ μόρφωσιν πολιτῶν, οἷους ὁ Λυκούργος ἐπεθύμει. Ἐν Σπάρτῃ, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, οἱ νέοι, αἱ νεάνιδες καὶ οἱ παῖδες ἀνῆκον τῇ πόλει καὶ ἡ διατήρησις αὐτῆς ἀπῆται πολίτας ἀνδρείους, οἷους πράγματι ἐγέννων αἱ Σπαρτιάτιδες (8). Ἀλλὰ καὶ ἄλλον ἀκόμη σκοπὸν εἶχεν ἡ τοιαύτη τῶν παρθένων γυμνοπαίδία· παρεκίνει δηλ. τοὺς νέους περισσότερον εἰς τὸν γάμον, ὃν ἐθεώρει σπουδαιότατον ἀντικείμενον καὶ πρόσδιώριτε μάλιστα ποιήν διὰ τοὺς ἀγάμους· ἦτοι ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτοὺς νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὰς γυμνοπαίδιας, τοὺς ἠνγκυαζεν ἐν καιρῷ χειμῶνος νὰ περιέρχωνται τὴν ἀγορὰν γυμνοί, ἐνῶ

(6) Ὁ δὲ γὰρ ἄνθρωπος ἐπὶ γυμνασίᾳ γυναικὶ τὰς ἐλάχιστας ἐνέκα γυμναζομένης, ἀτελεῖ τοῦ γυναικοῦ ἀρετῆς· δρεπὼν καρπὸν, οὐδὲν εἶδεν, ὡς εἴποιεν, ἐρ' ὧ γὰρ, οὐδ' ἐτι πράττει. Καλλιόπῃ γὰρ δὴ τοῦτο καὶ λέγεται καὶ λελέεσθαι, ὅτι τὸ μὲν ὠρεῖται καλὸν, τὸ δὲ ἐλαβεῖν αἰσχρὸν. Πλάτ. Παιδ. βιβλ. V.

(7) Πλάτ. αἰτίθ. βιβλ. III καὶ V.

(8) Μῆναι γὰρ τίντομεν ἄδρα· Πλούταρχ. ἐν Βίῳ Λυκούργου.

(5) Πλούταρχ. ἐν Βίῳ Λυκούργου.

εἰ παρρησιασμένοι ἔφαλλον ἄτμα τι, οὐ-
τινος ἢ ἔννοια ἦτο, ὅτι δίκαια πίσχο-
σι μὴ νυμφεύμενοι, ὥς οἱ νόμοι κε-
λεύουσι, καὶ ἐστέρει αὐτοὺς τῆς προσπε-
ριμένης εἰς τοὺς γέροντας τιμῆς καὶ
σεβασμοῦ.

Ἡ ἀνδροφῆ, ἣν ὁ Λυκούργος ἐφο-
ρνεῖ ὅτι ἔπρεπε νὰ διδῆται εἰς τὰ τέ-
κνα, ἀπῆτει ἀναγκαίως τὴν ἀρχίρουν
τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοῦ ν'
ἀνκτρέωτιν αὐτὰ ὅπως οὗτοι ἤθελον.
Ἄμκ λοιπὸν ἐγενήθη τὸ τέκνον ὥρει-
λον οἱ γονεῖς νὰ τὸ περὶ δώτωιν εἰς
τοὺς γεροντοτέρους τῆς φυλῆς των, οἵ-
τινες ἐπεθεώρουν αὐτὸ, καὶ ἂν μὲν εὖ-
ρίσκον εὖρωστον καὶ ὕγιε, διέτασσον
νὰ τὸ θρέψωσι καὶ προσδιώρizon εἰς αὐτὸ
μίαν μερίδα γῆς, ἂν δὲ τὸ ἐναντίον τὸ
διηΐκονονεῖς τὰς Ἀποθετάς, τόπον βαρ-
θρώδη παρὰ τὸν Ταύγετον· ἐπραττον
δὲ τοῦτο, διότι ἐφρόνουν ὅτι τὰ τοι-
αῦτα τέκνα οὔτε δι' αὐτὰ οὔτε διὰ
τὴν πολιτείαν ἐσίμφερε νὰ ζῶσι. Ἄμκ
τὰ τέκνα συνεπλήρουν τὸ ἐξόδομον τῆς
ἡλικίας των ἔτος, περὶ δὶδοντο εἰς τὴν
πολιτείαν, ἣτις ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἀ-
νατροφῆς αὐτῶν, περὶ δίδουσα ταῦτα
εἰς ἐπιστάτας ἐκκλησιγμένους ἐκ τῶν
φρονιμωτέρων καὶ τολμηροτέρων εἰς τὰς
μάχας. Γράμματα δλίγα ἐδιδάσκοντο,
διότι ἅπαντα ἡ καίθευσι καὶ ἐκγύ-
μνασις περιστρέφετο εἰς τὸ νὰ συνει-
θίζωσι νὰ ὑποτρέψωσι τοὺς κόπους,
νὰ νικῶσιν εἰς τὰς μάχας καὶ νὰ ἀ-
γαπῶσι τὴν πατρίδα. Πρῶτοι λέξεις,
τὰς ὁποίας ἤκουε καὶ τραυλίζον ἐπρό-
φερε τὸ νήπιον, ἦτο πα τ ρ ῖ ς καὶ
π ὅ λ ι ς, ὥς ἀλλαχοῦ πα τ ῆ ρ καὶ
μ ῆ τ η ρ. Μετὰ τὴν πρώτην δὲ ἐ-
πταετηρίδα οἱ παῖδες περὶ δίδοντο εἰς
τὴν ἡρροντίδα τοῦ παιδονόμου, ὅστις δι-
ηΐθουνε πᾶσαν τὴν σωματικὴν καὶ ἡ-
θικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν· τὰ ὠδήγει εἰς
τὸ σχολεῖον, ὅπως διδασθῶσι τὰς ἀρ-
χὰς τῶν γραμμάτων, τὰ διὰ στίχων
περαγγέλεματα τοῦ Λυκούργου καὶ τὰ
πολεμικὰ ἄτματα τοῦ Τυρταίου, λέ-
γοντος· Οὐτ' ἂν μνησάμενη οὐτ' ἐν λό-

γῶ ἄνδρα τιθεμένην, οὐτ' οὐτίς πλου-
σιώτατος ἀνθρώπων εἴη, οὐτ' εἰ πολ-
λὰ ἀγαθὰ κεκτημένος, ὅς μὴ περὶ τὸν
πόλεμον ἄριστος γίγνοιτ' αἰεὶ» (9).
Ὁ παιδονόμος τέλος τοὺς ἐγύμναζε νὰ
σέδωνται τοὺς νόμους, τοὺς γονεῖς καὶ
τοὺς γέροντας, νὰ λατρεύωσι τὸ θεῖον
καὶ ν' ἀγαπῶσι τὴν Σπάρτην. Καθ' ὅσον
δὲ ἡ ἡλικία αὐτῶν ἤρξε, κατὰ τοσοῦ-
τον πλειοτέρα γύμνασις τοῖς ἐπεβάλ-
λετο· ἡ δὲ μουσικὴ, τὰ ἄτματα καὶ ἡ
βραχυλογία ἀπετέλουν μέρος τῶν γυ-
μνάσεων τούτων. Πλείστα παραδείγ-
ματα τῆς Σπαρτιατικῆς βραχυλογίας
ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Λυκούρ-
γου.

Αἱ ἐορταὶ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν
πολυκριθμοὶ ἐν Σπάρτῃ· ἀλλὰ καὶ
τούτων ὁ σκοπὸς οὐδόπως διέφερε τοῦ
τῶν ἀγῶνων, διότι πάντοτε καὶ παν-
ταχοῦ ἡ φιλοτιμία καὶ φιλοπατρία
διεχέετο εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων, ἀγω-
νιζομένων ἐνὶ πλοῦν ἐνώπιον τῶν ἐνό-
πλων ἀγωνοθετῶν Γερόντων. Τρεῖς χο-
ροὶ κατὰ τὰς τρεῖς ἡλικίας ἐσχηματί-
ζοντο, ὁ τῶν γερόντων, ὁ τῶν νέων καὶ
ὁ τῶν παίδων· καὶ οἱ μὲν γέροντες ἔφαλ-
λον· Ἄμμες πόκ' ἦμες ἄλκιμοι νεανίαι·
οἱ δὲ ἀκμάζοντες ἀπεκρίνοντο· Ἄμμες δὲ
γ' εἰμὲς· ἦν δὲ λῆξ, περὶ ἀνάλβε· οἱ δὲ παῖ-
δες, Ἄμμες δὲ γ' ἐσόμεθα πολλῶ κάρρο-
νες. Μετὰ τὸν τῶν ἄλλων νομοθετημάτων
τοῦ Λυκούργου καὶ τὸ περὶ ἐνταφια-
σμοῦ τῶν νεκρῶν ἐθεωρεῖτο ἄριστον,
διότι ἐπέτρεψε τὴν ἐντὸς τῆς πόλε-
ως διακρήρσιν νεκροταφείων, ἵνα μὴ
οἱ πολῖται φοβῶνται τὸν θάνατον, ἐξοι-
κειούμενοι, οὕτως εἰπεῖν, μετ' αὐτοῦ. Ἀ-
πηγόρευσε δὲ πᾶν εἶδος πολυτελείας
περὶ τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν νεκρῶν καὶ
περιώρισεν εἰς ἑνδεκα μόνον ἡμέρας τὸ
πένθος, θεωρῶν ἄσκοπα καὶ μάταια τὰ
ἐξωτερικὰ σημεῖα, ἅτινα συνήθως δὲν
εἶνε ἀπόρροια τῶν ἐνδομύχων αἰσθημά-
των, ἀλλ' ἐπίπλαστοι λύπη καὶ ἐξω-
τερικὴ ἐπίδειξις.

Τοιαύτη ἐν συντόμῳ ἦτο ἡ νόμοθεσία τοῦ Λυκούργου, ἥς ἡ ἐφαρμογὴ τοσοῦτον θαυμάσια ἐπέφερεν ἀποτελέσματα· ρίπτων τις ἐν γενικὸν βλέμμα ἐπ' αὐτῆς θέλει γνωρίσει, ὅτι ὁ κύριος τοῦ νομοθέτου σκοπὸς ἦτο ὁ ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔρως. Αἱ κρίσεις, ἅς τι-νες τῶν νεωτέρων ἐξέφερον περὶ τῆς νομοθεσίας ταύτης, ὅτι τουτέστιν αὕτη ἔστεινε πρὸς ἀδικίαν, φαίνονται λίαν ἐσφαλμένοι καὶ τολμηραί· διότι ἡ ἔξωσις τοῦ πλούτου, τῆς τρυφῆς καὶ τῆς πολυτελείας ἀπὸ τὴν Σπάρτην οὐδένα ἄλλον σκοπὸν εἶχεν εἰμὴ τὴν κατάργησιν τῆς ἀδικίας καὶ τῆς πλεονεξίας· ἄλλως τε ὁ ἀντεθραμμένος ὑπὸ ὅλως διαφορετικῆς ἀρχῆς, μὲ ἄλλην θρησκείαν, μὲ ἄλλους νόμους, μὲ ἄλλα ἤθη καὶ ἔθιμα, δὲν δύναται νὰ κρίνῃ ὀρθῶς ἔννοιαν, ἥς αἱ συνέπειαι φαίνονται καὶ παράδοξοι καὶ ἀκατανόητοι μετὰ παρέλευσιν τοσοῦτων αἰώνων. Ὁ Λυκούργος ἐσκόπει νὰ δημιουργήσῃ πολιτείαν στρατοπεδικὴν καὶ στρατιώτας τοὺς πολίτας, καὶ τοῦτο καὶ ὥρ-θωσε διὰ τῆς θαυμασίας αὐτοῦ νομοθεσίας.

Ἀφοῦ ὁ Λυκούργος ἐτακτοποίησεν οὕτω τὰ τῆς πολιτείας καὶ συνείθισεν ἀρκούντως τοὺς πολίτας εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύνανται ν' αὐτοδιοικῶνται, ἐσκέπη τίνι τρόπῳ ἡ δύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅπως τὸ πολίτευμα αὐτοῦ μείνῃ ἀμετάτρεπτον. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν τοῦτον συνεκάλεσε περὶ ἑαυτὸν πάντας τοὺς πολίτας καὶ τοῖς εἶπεν ὅτι τὰ πάντα μὲν διετάχθησαν καλῶς καὶ ἡ πόλις δύναται νὰ προαχθῇ καὶ εὐδαιμονήσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ καὶ κυριώτατον καὶ σπουδαιότατον εἶνε, δὲν δύναται νὰ τοῖς ἀνακοινώσῃ πρὶν συμβουλευθῇ τὸ μαντεῖον· ἀνάγκη ἐπομένως νὰ ἐμμένωσιν εἰς τοὺς καθεστῶτας νόμους καὶ νὰ μὴ μεταβά-λωσιν ἢ μεταρρυθμίσωσι τι μέχρι τῆς ἐκ Δελφῶν ἐπιστροφῆς του. Τῆς προτάσεώς του δὲ ταύτης δεκτῆς γενομένης καὶ δεσμεύσας δι' ὅρκου τοὺς ἐκ-

σιλεῖς, τοὺς Γέροντας καὶ τὸν λαὸν, ὅτι θέλουσι τηρήσει μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς του ἀπρασάλευτον καὶ ἀναλλοίωτον τὸ πολίτευμα, ἀνεχώρησεν εἰς Δελφούς· καὶ παρὰ γενόμενος πρὸς τὸ μαντεῖον ἠρώτησεν ἂν οἱ νόμοι αὐτοῦ ὥσιν ἱκανοὶ νὰ ἐπιφέρωσι τὴν πρόδοον καὶ εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος του. Ἀποκρινομένου δὲ τοῦ μαντείου ὅτι καὶ οἱ νόμοι καλῶς ἐτέθησαν καὶ ἡ πόλις θὰ γίνῃ ἐνδοξοτάτη, χρωμένη τοῖς νόμοις τούτοις, ἀντέγραψε τὸ μάντευμα καὶ ἀπέστειλεν εἰς Σπάρτην. Αὐτὸς δὲ θύσας τῷ θεῷ καὶ τοὺς φίλους ἀποχαιρετήσας, ἀνεχώρησε μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ ἐπανέλθῃ ποτὲ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ἵνα ὑποχρεωθῶσιν οἱ συμπολιταὶ του Σπαρτιάται νὰ τηρήσωσι τοὺς νόμους αὐτοῦ δεσμευόμενοι ὑπὸ τοῦ ὅρκου, ὃν πρὸς αὐτὸν ἔδωκαν. Τὴν ἀπόφασίν του δὲ ταύτην σταθερότατα ἐτήρησεν ὁ Λυκούργος μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, φρονῶν ὅτι τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ ὁ θάνατος πρέπει ν' ἀποβαίῃ ὡφέλιμος τῇ πατρίδι.

Περὶ τοῦ τόπου, εἰς ὃν ἐτελεύτησεν ὁ σοφώτατος οὗτος ἀνὴρ, ἀντιφατικαὶ ὑπάρχουσι μαρτυραί. Ἄλλοι μὲν λέγουσιν ὅτι ἀπεβίωσεν εἰς Ἡλίδαν, ἄλλοι εἰς Κίρραν καὶ ἕτεροι εἰς Κρήτην· καὶ τινὲς μὲν νομίζουσιν ὅτι τὰ ὅσῃ αὐτοῦ μετεκομίσθησαν καὶ ἐτάφησαν ἐν Σπάρτῃ, ἄλλοι δὲ, ὡς ὁ Ἀριστοκράτης ὁ Ἰππάρχου, ὅτι ἐτελεύτησεν ἐν Κρήτῃ καὶ ὅτι, κατὰ παραγγελίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, κατέκαυσαν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἐσκόρπισαν τὴν τέφραν εἰς τὴν θάλασσαν, ἵνα μὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι, μετανομίζοντες τὰ λείψανα αὐτοῦ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ λαμβάνοντες τοῦτω ἄρρα μὴν ὅτι δῆθεν ἐπανῆλθε, λύσωσι τοὺς ὅρκους καὶ καταργήσωσι τοὺς νόμους αὐτοῦ.

Εἰς τὸν Λυκούργον μεγίστας μετὰ τὸν θάνατον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπέδωκαν τιμὰς· διότι, ὡς βεβαίως ὁ Ἡρόδοτος (10), καὶ ἱερὸν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ᾠκα-

δύμητιν καὶ θυσίας· ὡς εἰς Θεὸν τῷ προσέφρονι· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης· τοσοῦτον θαυμάσιον θεωρεῖ τὸ πολίτευμα αὐτοῦ, ὥστε φρονεῖ ὅτι αἱ ἀποδοθεῖσαι αὐτῷ τιμαὶ ὑπῆρξαν ὀλιγώτεραι τῶν ὅσαι δικαίως τῷ ἀνῆκον. Πράγματι δὲ θαυμαστότατον ὑπῆρξε τὸ πολίτευμα τοῦτο· διότι κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα πεντακοσίων καὶ πλέον ἐτών, καθ' ὃ τούτο ἐλειτούργει, ἡ Σπαρτη τοῦ μόνου ἐσωτερικῶς προώθουσε καὶ ἀπὸ πλάγῃ τῶν στάσεων καὶ τῶν μεταβολῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξωτερικῶς ὑπῆρξεν ἐνδοξοτάτη καὶ σεβαστή, πρωτεύουσα καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ μακρὸν διάστημα πασῶν τῶν λοιπῶν πολιτειῶν καὶ θεωρουμένη ὡς παιδαγωγὸς καὶ σωφρονιστὴς καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ὅταν αὐταὶ παρεξέτρεποντο. Διὰ τοῦτο βλέπομεν ὅτι εἰς Σπάρτῃς στελλόμενος ἀπὸ τῆς Σπάρτης μετέβαλλε τὴν καταστάσιν ὀλοκλήρων πολιτειῶν καὶ κατέλυσε τὰς ἀδίκους δυναστείας καὶ τυραννίδας, ὡς ὁ Γύλιππος ἐν Σικελίᾳ, ὁ Βρασιδᾶς ἐν Χαλκιδικῇ, ὁ Λύσανδρος, ὁ Καλλικρατίδης καὶ ὁ Ἀγησίλαος ἐν Ἀσίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωκρατικὸς Ἀντισθένης, βλέπων τοὺς Θηβαίους ὑψηλοφρονούντας, διότι ἐνίκησαν ἐν Δελφείοις, εἶπε οὐδὲν αὐτοὺς διαφέρειν παιδαριῶν ἐπὶ τῷ συγχόφει τὸν παιδαγωγὸν γαυριώντων. » (11)

Αἱ βίαιαι τοῦ πολιτεύματος τοῦ Λυκούργου τοσοῦτον ὄρθαι ἐθεωρήθησαν, ὥστε ἐπ' αὐτῶν ἐστήριξαν τὰς πολιτείας τῶν ὅσοι ἐκ τῶν φιλοσόφων συνέγραψαν τοιαύτας, οἷον ὁ Πλάτων, ὁ Διογένης, ὁ Ζήνων καὶ ἄλλοι. Τοσαύτην δὲ δύναμιν ἀπέδιδον εἰς τὴν νομοθεσίαν ταύτην καὶ εἰς ἐποχὴν ἀκόμη καθ' ἣν δὲν ἦτο εἰς πλήρη ἐνέργειαν, ὥστε ὁ μὲν Νέρων, ὁ ἀγριώτατος οὗτος τύραννος, μετὰ παρέλευσιν χιλίων περὶ τοῦ ἐτών, ἐφοβήθη ταύτην, (12) ὁ δὲ

Φιλοποίμην, ὑπὸ μικροπρεποῦς πάθους κινούμενος, ὅτε ἠθέλησε νὰ ὑπαγάγῃ τοὺς Σπαρτιάτας ὑπὸ τὴν Ἀχαϊκὴν ὁμοσπονδίαν, κατήγγησε ταύτην, συλλογιζόμενος ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔχωσι ταπεινὰ φρονήματα ἄνθρωποι ἀνατραφέντες κατὰ τοιοῦτους νόμους.

Οἱ νόμοι τοῦ Λυκούργου δὲν ἦσαν γραπτοί, ἀλλὰ συνίσταντο ἀπὸ ρήτρας, ἦτοι μικρὰς περιόδους ἐν εἰδει παροιμιῶν ἢ ἐντολῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου· ἀλλὰ, καὶ τοὶ ἄγραφοι, ἐνεχαράσσοντο εἰς τὴν ψυχὴν ἐκάστου τῶν πολιτῶν ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας καὶ θαθῶς παρέμενον εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ· ἐκεῖνο δὲ, ὅπερ κυρίως ἐπέφερε τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν Σπαρτιατῶν, ἦτο ἡ θρησκευτικὴ τήρησις τῶν νόμων καὶ ἡ αὐστηρά· πρὸς αὐτοὺς πειθαρχία· ὥστε δυνάμεθα ἀλανθάστως νὰ εἰπώμεν ὅτι μόνον ἐν Σπάρτῃ δὲν ἐφηρμόσθη ποτὲ ἐκεῖνο, ὅπερ ἀρχαῖός τις φιλόσοφος εἶπε περὶ νόμων, ὅτι οὗτοι εἶναι ἴστοι ἀράχνης, συλλαμβάνοντες μόνον τὰ μικρὰ ζωῦφια, τῶν μεγάλων διασχιζόντων καὶ διερχομένων αὐτούς. Ἄπεδείχθη δὲ πολλάκις ὅτι ὅπου οἱ ἰσχυροὶ, εἴτε διὰ τὸν πλοῦτον, εἴτε διὰ τὴν καταγωγὴν εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν, ἀποφεύγουσι τὰς συνεπείας τοῦ νόμου, ὅπως δυστυχῶς συμβαίνει πλειστάκις καὶ παρ' ἡμῖν, ἐκεῖ καὶ οἱ ἀνίσχυροὶ προσπαθοῦσι διὰ τοῦ δόλου, τῆς ἀπάτης, τῆς δωροδοκίας καὶ τῶν ἄλλων αἰσχυρῶν καὶ ἀποτροπαίων μέσων, νὰ διαφύγῃσι τοὺς νόμους, διότι τοῦτο εἶνε ἡ συνέπειαι τῆς φαινομένης μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἀνιότητος· ἐπέρχεται κατὰ συνέπειαν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἀνυποταξία πρὸς τοὺς νόμους, τοῦθ' ὅπερ ἐπιφέρει τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀποσύνθησιν τῆς πολιτείας.

[(11) Πλούταρχ. Λυκούργ.

(12) Πλὴν Λακεδαιμονίων καὶ Ἀθηναίων. Ταῦται γὰρ μέναι οὐδὲ ἐπιφείτησε τὴν ἀρχήν. Τῇ

μὲν, διὰ τοὺς Λυκούργου Νόμους. Τῇ δὲ, διὰ τῶν ἑρηνύων λόγον. Δίων. Κάσσι. β. βλ. XII. § 19. Πλούτ. β. βλ. VI. κεφ. 8.